

Э. ПАНАСЕНКО
г. Славянск

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ЭКСПЕРИМЕНТ: ВЕХИ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ (вторая половина XIX – начало XX в.)

В статье исследованы истоки становления и развития эксперимента в истории отечественной психолого-педагогической мысли второй половины XIX – начала XX в. Эксперимент определен как один из ведущих методов познания психической реальности, изучение явлений психики, сознания, деятельности, метод исследования процессов воспитания и обучения школьников. Выявлены предпосылки возникновения экспериментальной психологии и педагогики во второй половине XIX в. Подчеркнуто значение эксперимента как ведущего эмпирического метода исследования. Проанализирован вклад выдающихся отечественных ученых В. Бехтерева, Н. Грота, А. Лазурского, Н. Ланге, А. Нечаева, И. Сикорского в разработку теории и практики психолого-педагогического эксперимента. Подчеркнута особая роль лабораторий и “психологических кабинетов” в организации психолого-педагогических экспериментов. Раскрыто значение Педологический курсов в популяризации идей и основных положений экспериментальной психологии и педагогики, расширению круга исследователей, занимавшихся разработкой психологических основ обучения и воспитания школьников.

Ключевые слова: эксперимент, психолого-педагогический эксперимент, экспериментальная психология, экспериментальная педагогика, лабораторный эксперимент, естественный эксперимент, методика эксперимента.

Стаття надійшла до редколегії 20.10.2015

УДК 159.9.075

Д. Л. ПУГАЧОВ

м. Миколаїв

dmitrij_pugachev79@mail.ru

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ «Я» В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

У статті було зроблено спробу проведення систематизації найбільш важливих, на наш погляд, досліджень, присвячених поняттю образу «Я», а також проблемі співвіднесення образу «Я» із суміжними психологічними категоріями: самосвідомість та «Я-Концепція». Крім того, проведено аналіз наукових джерел, присвячених деяким особливостям формування образу «Я» в підлітковому віці. Так само було вивчено систематизацію вікових рамок підліткового віку і соціальної детермінованості змін, що відбуваються в перехідному віці, званих деякими авторами «психологічною пубертатністю».

Ключові слова: образ «Я», «Я-Концепція», самосвідомість; «Реальне-Я», «Ідеальне-Я», «Дзеркальне-Я», підлітковий вік, криза, психологічна пубертатність.

Образ «Я», як складна психологічна категорія, вивчалася в працях багатьох психологів (Р. Бернс, У. Джемс, І. С. Кон, Д. О. Леонтьєв, М. І. Лісіна, А. А. Налчаджан, А. В. Петровський, М. Розенберг, В. В. Столін, А. В. Фурман, І. І. Чеснокова, М. Ярошевській), завдяки чому в даний час категорія образу «Я» визначається як широтою включених до неї феноменів, так і глибиною вивченості самого образу «Я». У той же час, на нашу думку, однією з основних проблем, з якою зустрічається наукове

співтовариство під час дослідження категорії образу «Я», є складність в розмежуванні і категоризації поняття образу «Я» в психології. Зокрема, нами було визначено, що на сьогоднішній день відсутнє чітке розуміння терміну образу «Я» – його остаточне трактування, прийняте більшою частиною наукового співтовариства.

Крім того, існує проблема не тільки в розумінні категорії образу «Я», але й у визначенні чітких меж між такими поняттями, як

образ «Я», «Я-Концепція» та «самосвідомість». Ряд таких категорій, як «Я-схеми», «моє», «ідентичність» і багато інших, часто вченими використовуються непослідовно. І, якщо в одних роботах, зазначені вище поняття можуть виступати синонімами, то в інших – у якості описових явищ до образу «Я» або «Я-концепції».

Окрім понятійних проблем, існує так само дилема, чи вважати образ «Я» родовим поняттям до «Я-концепції», або образ «Я» є самостійним психологічним конструктом. Так само, в ході аналізу наукової літератури, нами були виявлено основні структурні елементи образу «Я».

Все це стало поштовхом до нашого дослідження, що є узагальненням значної частини наукового матеріалу і приведенням його (матеріалу) у певну послідовність.

«Я» – як форму суб'єктивного відображення реальності і факт її проживання, за допомогою унікального для кожної людини способу самоставлення і самосприйняття, розглядали А. В. Петровський і Д. О. Леонтьєв. Також Д. О. Леонтьєв використовував термін: «грані образу «Я», що включають в образ «Я», як фізичну, соціально-рольову, психологічну складову, а також самоставлення, що виявляється в самооцінці: «фізичне-Я», «рольове-Я», «психологічне-Я» [11, 24].

А. В. Петровський фіксує безліч образів «Я», що проходять у свідомості через когнітивний емоційно-оцінний і поведінковий рівні [19, 254].

І. С. Кон, так само як і А. В. Петровський, відзначає такі компоненти образу «Я», як: когнітивний, емоційний і поведінковий, але уточнює, що образ «Я» – це скоріше не психічне відображення, у формі уявлень або понять, а соціальна установка, відношення особистості до самої себе [7, 67].

Образ «Я» вважається динамічним утворенням, що відображає поточну самосвідомість індивіда, його розуміння і прояв себе в поведінці, найбільш відповідній своєму образу «Я» [7, 66]. Так, Р. Бернс, конкретизуючи установки «Я-Концепції», відносив образ «Я» до когнітивної складової «Я-Концепції», а одним з основних факторів, що впливають на самооцінку, вказував співставлення образу

«Реального-Я» та образу «Ідеального-Я», тобто уявлення про те, якою людиною хотіла б бути [3, 61–63].

Крім «Реального-Я» та «Ідеального-Я» Р. Бернс описував модальність «Дзеркального-Я» – установка, пов'язана з уявленнями індивіда про те, як його бачать інші [3, 61–63].

На думку І. С. Кона, формування модальності «Дзеркальне-Я» відбувається у результаті інтеріоризації: «глибоке, послідовне взаємне відображення, змістом якого є відтворення внутрішнього світу партнера по взаємодії, причому в цьому внутрішньому світі у свою чергу відбивається внутрішній світ першого дослідника» [7, 110].

В. В. Столін, А. Фурман та О. Гуменюк особливо акцент роблять на формуванні позитивного образу «Я» (позитивне «Я») і негативного образу «Я» («негативне Я»), вважаючи, що наслідком установки на негативний образ «Я» можуть бути низька самооцінка, невпевненість у собі та інші особистісні проблеми [27, 196].

Так само нами були відзначені значні труднощі в понятійному і функціональному плані категорії самосвідомості. Так, деякі психологи вважають, що комунікативна діяльність являє собою основу для формування самосвідомості, (М. І. Лісіна) [7, 16] інші ж (В. В. Столін), розвиток самосвідомості бачать в послідовній побудові позитивного і негативного образу себе (образу «Я» в нашому дослідженні) [25, 106–123, 241, 250].

Крім того, досліджуючи поняття самосвідомості, деякі вчені виділяють його структурні елементи. Так, В. С. Мухіна вважає, що ціннісні орієнтації особистості є структурними одиницями самосвідомості, за допомогою яких формується образ «Я» [16, 114–138].

Інші дослідники, такі як І. І. Чеснокова і В. В. Столін, основний акцент у своїх дослідженнях робили на рівнях самосвідомості. Так, І. І. Чеснокова говорить про два рівні самосвідомості («Я-другий» і «Я-Я»), [28, 91, 95–100], а В. В. Столін виділяє вертикальну будову самосвідомості і три рівні в його розвитку (самосвідомості): організаційний, індивідуальний та особистісний. [25, 106–123, 241, 250].

Поряд із цим, І. І. Чеснокова стверджує, що самосвідомість представлено в єдності

трьох її складових: самопізнання (пізнавальної), самоставлення (емоційно-ціннісної) і саморегуляція (дієво-вольової) [28, 30].

М. Кле і Ю. В. Фролов вважають, що формування самосвідомості в підлітковому віці включає в себе «основні завдання розвитку», які, будучи не вирішеними, можуть призвести до плутанини ролей і невпевненості в собі [6, 126; 26, 7].

Також ми вважаємо актуальним думку І. Д. Бех, який відзначав, що на прикладі української психології можна виділити три напрямки дослідження самосвідомості: у першому з них вивчаються проблеми національної самосвідомості, другому – проблеми вікової динаміки розвитку самосвідомості, моменти появи тих чи інших новоутворень самосвідомості, в третьому – образ «Я» і «Я-Концепція» [4].

Крім аналізу наведених вище проблем, нами було визначено найбільш близьке до нашого розуміння і, як нам здається, більш відповідне проблематиці і сучасним науковим тенденціям, формулювання кожного з перерахованих вище понять.

«Я-Концепція» – це система уявлень людини про себе, яка містить усвідомлення своїх: а) когнітивних (інтелектуальних) властивостей, які організовуються в образі «Я»; б) емоційно-ціннісних самовідносин, що позначаються в самооцінці; в) поведінкових дій, які характеризуються проявами перших двох компонентів, г) суб'єктивно сприйнятих соціальних факторів, які впливають на «Я-Концепцію».

Образ «Я» – це системне самопредставлення, яке виникає і розвивається як цілісність, на основі установок людини щодо себе, через когнітивні (інтелектуальні) та емоційні компоненти соціальної взаємодії, а тому є передумовою становлення і в той же час смисловим підґрунтям для самооцінки; з іншого боку, це бачення себе відмінним від інших в контексті індивідуального набору статусних, рольових і переважно інтелектуальних характеристик [27, 259].

Так, в якості основи в розумінні поняттєвих кордонів між образом «Я» і «Я-Концепцією», нами було прийнято твердження А. Фурман і О. Гуменюк, які вважають, що: поняття образ «Я» і «Я-Концепція» співвідносяться, як частина і ціле. А також сформульо-

вана Р. Бернсом ідея, про ієрархічну структуру «Я-Концепції» [27, 43].

Найбільш, на наш погляд, об'єктивне формулювання поняттю «самосвідомість» дав О. Г. Спіркін. Ключовим фактором розвитку самосвідомості О. Г. Спіркін вважає взаємодії між людьми, тобто соціальний фактор. «Самосвідомість – це усвідомлення людиною своїх дій, почуттів, думок, мотивів поведінки, інтересів, свого положення в суспільстві». І далі О. Г. Спіркін дає ключове, на наш погляд, зауваження щодо формування самосвідомості: «Людина може стати собою лише у взаємодії з іншими людьми» [24, 354].

Також ми вважаємо, що саме у процесі розвитку самосвідомості формується стійкий образ «Я» в підлітковому віці. При цьому, дотримуємося схожого з К. О. Альбухановою-Славської думки про те: «чи виникає образ «Я» у результаті поглибленої роботи самосвідомості, самопізнання, або засвоюється, як зовнішній імідж, він все одно змінюється і піддається випробуванням» [1, 126]. Тим самим підкреслюємо думку, що тільки пройшовши через довгий шлях формування образу «Я», підліток може бути готовий до складних життєвих ситуацій, які його чекають у майбутньому.

Особливості формування образу «Я» в підлітковому віці.

Особливості формування образу «Я» в підлітковому віці, як складної особистісної одиниці, вивчалися в працях таких психологів: (В. О. Аверін, К. О. Альбуханова-Славська, Р. Бернс, І. Д. Бех, Л. І. Божович, М. Кле, І. С. Кон, Ф. Райс, О. Соловйова, Ю. В. Фролов, І. І. Чеснокова).

Проте, можна констатувати, що на даний момент немає єдиної точки зору на те, чи є підлітковий вік крахом образу «Я», або деформація ціннісно-мотиваційної сфери в перехідному віці, є скоріше винятком, ніж нормою.

У форматі цих та деяких інших проблем, розглянутих в даній статті, нами було проведено аналіз наукових джерел, які так чи інакше зачіпають проблематику формування образу «Я» в підлітковому віці.

На першому етапі вивчення проблеми формування образу «Я» в підлітковому віці, нами було зроблено спробу визначення меж підліткового віку.

Так, в ході аналізу ряду наукових робіт, нами були зроблені висновки, що в даний час вчені по-різному оцінюють вікові рамки підліткового віку. У зв'язку зі специфікою та особливостями даного дослідження ми приєднуємося до поглядів Ф. Райса, який розрізняє такі вікові періоди: 11–14 років – молодший підлітковий вік, 15–17 років – середній підлітковий вік, від 17 років – старший підлітковий вік [20, 26].

Така точка зору співпадає з ідеями Д. Б. Ельконіна, який як і Д. Д. Бромлей вважав 11–15 років молодшим підлітковим [23, 26].

Протягом 20-го століття зазначалося, що межі підліткового віку постійно зсуваються у бік їх зменшення. Тим не менш, зсувається не тільки нижня межа, так в результаті збільшення часу, який людина стала проводити в середній та вищій школі, верхня планка підліткового віку збільшилася так само на кілька років [2, 306].

У своєму дослідженні підліткового віку Ф. Райс виділяє 4 основних підходи до вивчення підлітків:

1. Біологічний – розглядає процеси фізіологічних змін у підлітковому віці.
2. Когнітивний підхід розглядає такі аспекти, як якісні та кількісні зміни, що стосуються інтелекту і способу мислення підлітків.
3. Психосексуальний, що вивчає розвиток емоцій і функціонування «Я».
4. Вивчення підлітків в контексті соціальних взаємодій. [20, 17]

Виходячи із запропонованої Ф. Райсом класифікації основних підходів до вивчення підлітків, нами було обрано підхід вивчення підлітків в контексті соціальних взаємодій.

У нашому дослідженні ми дотримуємося думки, що формування образу «Я» в підлітковому віці обумовлено, насамперед, соціальними факторами, не відкидаючи при цьому впливу біології.

Основа позначеної вище думки, насамперед, базується на наукових джерелах, коротко представлених в тексті далі:

- а) Дж. Мід процес розвитку образу «Я» вважав соціально детермінованим [22, 102–103];
- б) проблему розвитку образу «Я» відомий психолог і філософ Ж. Піаже розглядав з погляду адаптації [22, 105–106];

в) на думку Г. Олпорта, формування образу «Я» відбувається за допомогою якогось позитивного творчого початку, що є невід'ємною рисою людини – «пропріума» [18, 187–189];

г) по Е. Еріксону – біологічне дозрівання і біологічні спонукання взаємодіють з соціальними ролями, очікуваннями та вимогами протягом життя людини. Становлення образу Я людини Е. Еріксон розглядав в контексті його вікового розвитку [29, 104];

д) піонерами в дослідженні соціальної детермінації формування образу «Я» підлітків, були антропологи Р. Бенедикт та М Мід [14, 40–60].

Одним з ключових, на нашу думку, висновком, стала ідея, висловлена Ю. В. Фроловим, який вважав, що ще до фізичного дозрівання в образі «Я» підлітка відбувається ряд змін, лише побічно пов'язаних з біологічним віком. Ці зміни їм були названі «психологічною пубертатністю» [26, 10].

Так само, на думку Ю. В. Фролова, формування образу «Я» підлітка супроводжується двома детермінантами: перша – це завдання, які ставить підліток перед самим собою, і друга – проблеми, які перед підлітком ставить соціум [26, 5].

У якості ключової характеристики «психологічної пубертатності» Ю. В. Фролов називав почуття дорослості [26, 391].

Іншої думки на цей рахунок дотримується В. С. Мухіна, яка вважає, що «в отроцтві підліток знаходить не почуття дорослості, а почуття вікової неповноцінності» [16, 345].

Д. Б. Ельконін підлітковий вік розглядав в аспекті двох основних векторів розвитку: перший з них - це оволодіння предметними навичками. Другий характеризує взаємодію дитини зі світом людей [2, 43–46].

Л. Ф. Обухова бачить формування образу «Я» в підлітковому віці, насамперед, в унікальних новоутвореннях самого підліткового віку таких як: негативізм, упертість та ін. [17, 383–384].

Як процес формування незалежної системи еталонів самооцінювання і самоставлення, в результаті формування самосвідомості в підлітковому віці, розглядав підлітковий вік А. О. Реан [21, 372].

Основним принципом генетико-моделюючого методу дослідження людини в її онто-

генезі С. Д. Максименко вважає принцип єдності біологічного і соціального. Головними ознаками розвитку він визначає: по-перше, відсутність жорсткої віднесеності за якимось задалегідь певним критерієм, зразком, еталоном; по-друге, успадкованого, по-третє, цілісність, і, по-четверте, універсальність – розвиток людських потенцій, що, на його думку, є самоціллю [15, 51–69].

На думку Г. С. Костюка, індивідуальний розвиток людини відбувається за допомогою інтеріоризації зовнішніх умов розвитку, на основі практичних, розумових, мовних дій. В результаті у людини формується здатність оперувати об'єктами в образах, думках, перетворювати їх подумки і одночасно виявляти ці процеси назовні, екстеріоризовувати їх [10].

Так само, в ході аналізу літературних джерел, ми прийшли до висновку, що багато психологів бачать в основі змін, що відбуваються в підлітковому віці так звані вікові кризи (Л. І. Божович, Д. Б. Ельконін).

Тим не менш, ми вважаємо, що найбільш вірна в цьому відношенні думка, висловлена В. О. Аверінін, про те, що для середнього підлітка абсолютно не характерні ні особистісні кризи, ні крах «Я» - концепції, ні тенденція до відмови від раніше придбаних цінностей та уподобань [2, 305].

Ми, як і В. О. Аверін вважаємо, що завдяки розвитку самосвідомості і розширенню інтелектуального рівня, в підлітковому віці починає проявлятися рефлексія. А невелика розбіжність між «Реальним-Я» та «Ідеальним-Я» цілком нормальна, якщо ця розбіжність не приймає вигляд хворобливого відходу від реальності і деформації образу «Я».

Так, як зазначає К. О. Альбуханова-Славська: «багато людей вже в підлітковому віці віддають собі звіт в тому, наскільки великий у них розрив між «Реальним-Я» та «Ідеальним-Я». І, незважаючи на це, не прагнуть нічого змінювати» [1, 137].

Одна з розглянутих нами проблем, це проблема перехідного віку, а саме грань, коли діти в очах оточуючих і, можливо, у своїх власних, переходять межу, за якою вони стають кимось більше, ніж діти. Аналізуючи це питання, І. С. Кон висуває таку думку: «Переходячи з дитячого світу в дорослий,

підліток не належить повністю ні до того, ні до іншого» [8, 36].

Ключем до всієї проблеми формування образу «Я» підлітка Л. С. Виготський називав проблему інтересів у перехідному віці [5, 6].

Л. С. Виготський виділяв кілька груп інтересів підлітків, які він назвав домінантами. Це «егоцентрична домінанта» «домінанта даліни», «домінанта зусилля», «домінанта романтики» [5, 37].

У той же час А. Є. Личко вважав, що труднощі, які виникають в підлітковому віці, пояснюються реакцією емансипації - прагненням підлітка звільнитися з-під опіки і контролю з боку батьків та дорослих [13, 315].

Г. С. Костюк особливо важливе для підлітків значення бачив у ігровій діяльності. Однак гра для підлітків, на думку Г. С. Костюка, набуває якісно іншого характеру за своїм змістом і способами здійснення.

У ході аналізу теоретичного матеріалу стосовно досліджуваних понять, нами були зроблені наступні висновки:

В образі «Я» виділяються три модальності: «Реальне-Я», «Ідеальне-Я», «Дзеркальне-Я».

Крім трьох, зазначених вище, багатьма вченими досліджується так само модальність образу «Фізичного-Я».

В образі «Я» виділяються три складові установки або самоустановки: когнітивна, емоційна, поведінкова.

В образі «Я» виділяються так само рівні або грані: соціальний, тілесний, фізичний, рольовий.

Ключовою категорією, в рамках якої відбувається дослідження формування образу «Я», вважається самосвідомість.

У цьому зв'язку, самосвідомість часто виступає центральним поняттям у дослідженні, а властивості образу «Я», можуть частково або повністю переноситися на поняття самосвідомості.

Крім того, у статті було проведено узагальнення науково-теоретичного матеріалу стосовно вікових рамок підліткового віку, виявлено факт значного впливу самосвідомості на формування образу «Я» в підлітковому віці.

Також нами була приділена увага до проблеми так званої «психологічної пубертатності» - явища, коли ще до початку біологічних

змін в організмі підлітка в його образі «Я» відбуваються зміни, які багато вчених пов'язують з рефлексією, розвитком самосвідомості, а також внутрішнім почуттям дорослості - реакцією емансипації.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. — М.: Мысль, 1991. — 158 с.
2. Аверин В. А. Психология детей и подростков: учеб. пособие / В. А. Аверин. — 2-е изд., перераб. — СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 1998. — 379 с.
3. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. — М.: Прогресс, 1986. — 422 с.
4. Бех И. Д. Образ «Я» як мета формування і розвитку особистості / И. Д. Бех // Педагогіка і психологія. — 1998 — № 2 — С. 30—40.
5. Выготский Л. С. Собрание сочинений: в 6-и томах / Л. С. Выготский; под ред. Д. Б. Эльконина. — Том 4. Детская психология. — М.: Педагогика, 1984. — 432 с.
6. Кле М. Психология подростка: Психосексуальное развитие / М. Кле. — М.: Педагогика, 1991. — 176 с.
7. Кон И. С. Открытие Я / И. С. Кон. — М.: Политиздат, 1978. — 368 с.
8. Кон И. С. Психология ранней юности / И. С. Кон. — М.: Просвещение, 1989. — 254 с.
9. Костюк Г. С. Вікова психологія / Г. С. Костюк. — К.: Радянська школа, 1976. — 270 с.
10. Костюк Г. С. Загальна характеристика онтогенезу людської психіки. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. — К.: Радянська школа, 1989. — С. 70—98.
11. Леонтьев Д. А. Очерк психологии личности / Д. А. Леонтьев. — М.: Смысл, 1993. — 43 с.
12. Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения / М. И. Лисина. — М.: Педагогика, 1986. — 144 с.
13. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / А. Е. Личко. — СПб.: Речь, 2010. — 126 с.
14. Лурье С. Историческая этнология / С. Лурье. — М.: Аспект-Пресс, 1997. — 448 с.
15. Максименко С. Д. Генезис существования личности / С. Д. Максименко. — М.: Изд-во ООО «КММ», 2006. — 240 с.
16. Мухина В. С. Возрастная психология. Феноменология развития: учебник для студентов высш. учеб. Заведений / В. С. Мухина. — 11-е изд., перераб., и доп. — М.: Академия, 2007. — 640 с.
17. Обухова Л. Ф. Возрастная психология. Учебник для вузов / Л. Ф. Обухова. — М.: Высшее образование: МГППХ., 2006. — 460 с.
18. Олпорт Г. Становление личности. Избранные труды / Г. Олпорт; под ред. Л. А. Леонтьева. — М.: Смысл, 2002. — 462 с.
19. Петровский А. Психология / А. Петровский, М. Ярошевский. — М.: Академия, 2009. — 512 с.
20. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс, К. Должин. — СПб.: Питер, 2010. — 816 с.
21. Реан А. А. Психология человека от рождения до смерти / А. А. Реан. — СПб.: Прайм-Еврознак, 2006. — 656 с.
22. Смелзер Н. Дж. Социология / Н. Дж. Смелзер. — М.: Феникс, 1998. — 688 с.
23. Соловьева А. Психологическая защита в подростковом возрасте. Сущность, содержание, причины / А. Соловьева. — М.: Флинта, 2013. — 184 с.
24. Спиркин А. Г. Философия: учебник / А. Г. Спиркин. — 2-е изд. — М.: Гардарики, 2006. — 736 с.
25. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. — М.: Изд. Моск. ун-та., 1983. — 284 с.
26. Фролов Ю. В. Психология подростка / Ю. В. Фролов. — М.: Российское педагогическое агентство, 1997. — 526 с.
27. Фурман А. В. Психология Я-концепции: учебное пособие / А. В. Фурман, О. Э. Гуменюк. — Львов: Новый Світ, 2006. — 360 с.
28. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии / И. И. Чеснокова. — М.: Наука, 1977. — 144 с.
29. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. — М.: Флинта, 2006. — 342 с.

D. PUGACHEV

Mykolaiv

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF FORMATION OF THE IMAGE OF «I» IN ADOLESCENCE

The article was an attempt of systematization of the most important, in our opinion, studies on the concept of the image of «I», as well as the problem of correlating the image «I» with the adjacent psychological categories: self-awareness and «I-concept». In addition, the analysis of scientific literature dealing with some peculiarities of formation of the image of «I» as a teenager. Also studied was the systematization of age limits of adolescence and the social determinism of the changes occurring in puberty, called by some authors «psychological puberty».

Key words: image of «I», «I-concept» self-awareness; «The real-I», «Ideal-I», «Mirror-I», adolescence crisis, psychological puberty.

Д. Л. ПУГАЧЕВ

г. Николаев

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ОБРАЗА «Я» В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

В статье была предпринята попытка проведения систематизации наиболее важных, на наш взгляд, исследований, посвященных понятию образа «Я», а также проблеме соотношения образа «Я» со смежными психологическими категориями: самосознание и «Я-Концепция». Кроме того, про-

веден анализ научных источников, посвященных некоторым особенностям формирования образа «Я» в подростковом возрасте. Также была изучена систематизация возрастных рамок подросткового возраста и социальной детерминированности изменений, происходящих в переходном возрасте, называемых некоторыми авторами «психологической пубертатностью».

Ключевые слова: образ «Я», «Я-Концепция», самосознание; «Реальное-Я», «Идеальное-Я», «Зеркальное-Я», подростковый возраст, кризис, психологическая пубертатность.

Стаття надійшла до редколегії 15.09.2015

УДК 159.923.2-057.87

О. А. РЕЗНИКОВА

м. Слов'янськ

ereznikova.63@meil.ru

ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЯТОРНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ТА АДАПТАЦІЙНИХ ПРОЯВІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ СТУДЕНТІВ

У статті наведено результати емпіричного дослідження динамічних характеристик психологічного захисту та стилю саморегуляції поведінки студентів з першого до п'ятого курсу навчання у ВНЗ. Окреслено змістовні аспекти регуляторних можливостей та адаптаційних проявів психологічного захисту студентів. Встановлено тісний зв'язок динамічних характеристик механізмів психологічного захисту з етапами адаптаційного процесу; особливості стильових характеристик поведінки супроводжують динаміку адаптаційного процесу студентів. Доведено, що функціонування механізмів захисту, зниження й підвищення їхньої інтенсивності опосередковані впливом стилів саморегуляції поведінки.

Ключові слова: особистісна регуляція, стиль саморегуляції, механізми психологічного захисту, адаптаційний процес, адаптивна активність.

Особливості адаптаційної ситуації особистості в період навчання у ВНЗ визначаються співпадінням або накладанням один на одного в цей період двох типів стресових впливів, пов'язаних з особливостями і проблемами юнацького віку й зумовлених обставинами життя та соціального становища студентства.

На етапі відмови від старих форм відношення із середовищем як невідповідних, неприпустимих, а також при відсутності нових програм, необхідних для зміни умов життя, гостро відчувається потреба в захисній ролі адаптаційної поведінки. Тому саме студентський період можна розглядати як такий, що висуває підвищені вимоги до психологічного захисту особистості, а проблему психологічного захисту студентства – до числа найбільш актуальних проблем вищої школи.

У сучасній зарубіжній та вітчизняній науці накопичений багатий теоретичний та емпіричний матеріал, що відображає різноманітні концепції психологічного захисту, який ілюструє суперечливість даного феномену

(Ф. В. Бассін, Ф. Ю. Василюк, Р. М. Грановська, Л. Р. Гребенников, Б. В. Зейгарник, А. А. Налчаджян, Є. С. Романова, В. С. Ротенберг, І. Д. Стойков, Т. С. Яценко та ін.). Нез'ясованим залишається питання про те, які механізми особистості дозволяють їй конструктивно протистояти агресивному середовищу, захищаючи себе, свою цілісність, свою внутрішню свободу та досягати необхідної адаптованості.

Орієнтація на регуляторну активність особистості дозволяє визнати, що людина не просто відчуває вплив зовнішнього середовища й реагує на нього певним чином, прагнучи відповідати пред'явленим вимогам, а взаємодіє з усією оточуючою реальністю, довільно змінюючи ступінь свободи й діапазон реалізації власного адаптаційного потенціалу (В. М. Аллахвердов, Б. Г. Ананьев, В. Д. Балін, Л. М. Веккер, Д. О. Леонтьєв, В. Ф. Петренко, С. Л. Рубінштейн).

Мета дослідження полягала у визначенні динаміко-змістовних характеристик механізмів психологічного захисту, стилю саморегу-